

סוגיה יד: דיני בדיקת חמץ לפני יום ארבעה עשר

רקע

עסקנו עד עכשיו בחיוב בדיקת חמץ בזמנה, כליל ארבעה עשר בניסן. סוגייתנו עוסקת בדיון אדם שאינו בביתו בארבעה עשר, ואינו יכול לבדוק חמץ בזמנה. בסוגיה זו מתחדדת לנו הבנת מצות בדיקת חמץ.

מקורות

- א. ו-ו: "ואמר רב יהודה אמר רב המפרש והיוצא בשיירא... אבל בתרי כנייני אין דנין" ב. רש"י ד"ה אפילו מר"ה [להעמקה ברש"י ע' במהרש"ל ובמהרש"א, וב"ח סי' תלו מחודש א] ירושלמי פ"א ה"א, "היוצא לפרש קודם שלשים יום... שמא ימלך ולא יחזור" רי"ף ב: באלפס, "ואמר רב יהודה אמר רב המפרש בים... נמי זקוק לבער" ר"ן ד"ה חמצו [מ"המפרש מן היבשה לים], וגרסינן, העושה רמב"ם הל' חמץ ומצה פ"ה הי"ט
- ג. ריטב"א ד"ה לא אמרן אלא, "ודעת הרא"ה... כן כתב הרי"ט ז"ל"
- ד. מרדכי סי' תקלה, "העושה ביתו אוצר תוך ל' יום צריך לבער... לא בעי למיבדק הכא"
- ה. שו"ע סי' תלו ומשנה ברורה [במיוחד: ס"ק ד, ה, ט, כג, כט, לב]

ירושלמי פ"א ה"א דף ב:

היוצא לפרש קודם שלשים יום אינו צריך לבדוק בתוך שלשים צריך לבדוק. הדא דתימר בשיש בדעתו לחזור [קודם הפסח] אבל אין בדעתו לחזור [קודם הפסח] אפילו קודם שלשים יום צריך לבדוק. ובספק [יש חמץ ברשותו - ר"ן] אבל בודאי אפילו מראש השנה [צריך לבער כל החמץ הידוע לו, לפני שמפרש]. אמר ר' בא ואפילו יש בדעתו לחזור [קודם הפסח] צריך לבדוק [אפילו היוצא לפרש קודם שלשים יום] שמא ימלך ולא יחזור.

ריטב"א ד"ה לא אמרן אלא, "ודעת הרא"ה... כן כתב הרי"ט ז"ל"

ודעת הרא"ה ז"ל, דכל שזקוק לבער, מברך על הביעור. ונראין הדברים בתוך ל' יום דוקא. וכל היכא דאמרינן שאינו זקוק לבער, אף על פי כן צריך לבטל בזמנו. וכן כתב הרי"ט ז"ל.

הסבר הסוגיה

ואמר רב יהודה אמר רב המפרש והיוצא בשיירא קודם שלשים יום אין זקוק לבער
תוך שלשים יום זקוק לבער". [גמ' ו.].

נחלקו אבוי ורבא בגדרי דינו של רב. אבוי סובר שמפרש ויוצא בשיירא חייבים לבער רק
בשני תנאים, שהוא יוצא תוך שלושים יום, ודעתו לחזור לפסח לביתו. רבא חולק ולדעתו אין
צריך את שני התנאים כאחד, אלא מספיק אחד מהם. יוצא תוך שלשים חייב לבער אפילו אם
אין בדעתו לחזור, ואם דעתו לחזור חייב לבער אפילו אם יצא קודם שלושים יום.

כדי להבין סוגיה זו יש לדון גם בגדרי האיסור מהתורה של כל יראה וכל ימצא, וגם במהות
מצות בדיקת חמץ, שהיא מצוה מדרבנן.

איסור כל יראה וכל ימצא אינו תלוי במקום שהוא נמצא, שהרי מקרא מלא דיבר הכתוב
"לא יראה לך שאר ולא יראה לך חמץ בכל גבלך" - אדם חייב על כל החמץ שברשותו. על
כרחך מדובר בסוגיה שהוא מבטל את כל החמץ שברשותו, והדיון בסוגיה הוא רק על מצות
בדיקה שהיא מצוה מדרבנן.

נחלקו אבוי ורבא בגדרי מצות בדיקה. אבוי סובר שחייב בדיקת חמץ תלוי בשני תנאים:
א. תוך שלושים יום - בזמן זה חלים חיובי החג, לפני זמן זה החיובים לא חלים, וממילא
היוצא מביתו אינו צריך לקיים מצות בדיקת חמץ.

ב. דעתו לחזור בפסח לביתו - מצות בדיקת חמץ היא שמא יבוא לאכול חמץ בפסח. אם
דעתו לחזור יש צורך בבדיקה, אם אין דעתו לחזור אין צורך בבדיקה, ופטור ממנה.

רבא חולק, ולדעתו יש שני דינים בבדיקת חמץ:

א. מצוה מדרבנן. חכמים תיקנו לבדוק חמץ. תוך שלושים יום חלים חיובי החג, ואדם חייב
לקיים את המצוה, בין אם היא משמעותית לגביו ובין אם אינה משמעותית לגביו.

ב. חשש איסור - שמא יבוא לאכול חמץ בפסח. החובה להיזהר מאיסור אינה תלויה בזמן
שחלים חיובי החג. לפיכך אם דעתו לחזור לביתו בפסח, הוא צריך לחשוש לאיסור, וחייב
הוא בבדיקה אפילו מראש השנה, אם אין דעתו לחזור, אין עליו חשש איסור ואינו חייב
בבדיקה מראש השנה¹.

שני הדינים הללו בבדיקת חמץ באים לידי ביטוי בצורה ברורה בשתי הלכות שחידשו
הראשונים: א. הריטב"א [ד"ה לא אמרן] אומר שהבודק חמץ תוך שלושים יום מברך על
הבדיקה, והבודק קודם שלושים יום אינו מברך על הבדיקה. בדיקה תוך שלושים היא מצוה

¹ הסברנו את הסוגיה על פי השיטה, שחייב בדיקה הוא שמא יבוא לאכול חמץ בפסח. לפי שיטת הר"ן
שחייב הבדיקה שמא לא יבטל לגמרי, החילוק בין דעתו לחזור לבין אין דעתו לחזור אינו מובן כלל,
וצ"ע.

מדרבנן, ועל מצוות תיקנו חכמים ברכות. בדיקה קודם שלושים יום אינה מצוה, אלא מונעת איסור בלבד, ועל איסורים אין ברכה².

ב. הראב"ה [סי' תכו, מובא במרדכי סי' תקלה] מחדש שאדם היוצא מביתו תוך שלושים יום וגוי נכנס לביתו, אם יוצא לבית אחר אינו חייב לבדוק, כיוון שיקיים שם מצות השבתת חמץ, ואם מפרש בים, חייב לבדוק ולבער כדי לקיים מצות השבתת חמץ. הטור חולק, ולדעתו כיוון שגוי נכנס לבית כל החמץ של הישראל מופקר, וממילא אין הוא חייב בבדיקה וביעור. לדעת הראב"ה תוך שלושים יש חובת גברא לקיים מצות בדיקה והשבתת חמץ, ולכן הוא חייב לבער אף אם החמץ מופקר, ולא יעבור על החמץ בבל יראה ובל ימצא.

רש"י [ד"ה אפילו מראש השנה, ע"פ הבנת המהרש"ל (על אתר)] מפרש את הסוגיה בדרך אחרת: "דכי הדר ביה בימי הפסח עבר עליה והיה שעתא לאו ברשותיה היא דליבטליה שהרי איסור הנאה הוא ואינו שלו וכשראהו עובר עליו". רש"י מפרש שהדיון בסוגיה אינו על חשש דרבנן שמא יבוא לאכול חמץ, אלא איסור דאורייתא של כל יראה ובל ימצא. המפרש ויוצא בשיירה קודם שלושים יום ואין דעתו לחזור לביתו בפסח, אינו חייב לא בביטול ולא בבדיקה, כיוון שאין עוברים בבל יראה ובל ימצא על חמץ שאינו ידוע. אם דעתו לחזור לביתו בפסח, יש חשש שימצא את החמץ בפסח [וישהה רגע אחד - "חכמת שלמה" ע"פ רש"י ו: ד"ה ודעתו עליו] ויעבור בבל יראה ובל ימצא, ולכן חייבו חכמים אותו בבדיקה וביעור אפילו מראש השנה.

בשיטת רש"י התחדשו לנו שני חידושים, אחד בדין כל יראה, ואחד בדין מפרש ויוצא בשיירה:

א. בדין כל יראה מתחדש לנו, שרש"י סובר כשיטת תוס' [כא. ד"ה ואין] שאין עוברים בבל יראה ובל ימצא על חמץ שאינו ידוע.

ב. בדין מפרש ויוצא בשיירה מתחדש לנו, שהיוצא לביתו קודם שלושים יום אינו חייב בבדיקה אחר חמץ שאינו ידוע, אבל הוא חייב בביעור כל החמץ הידוע³. כך מפורש בירושלמי [פ"א ה"א] על פי פירוש הר"ן [ב: באלפס ד"ה וגרסין], אבל הר"ן סובר שמהבבלי מוכח, שהיוצא קודם שלושים יום ואין דעתו לחזור אינו חייב לבער אפילו את החמץ הידוע, אלא מבטלו בלבד קודם הפסח ודיו.

לפי הבנת הר"ן, הירושלמי והבבלי נחלקו במחלוקת מהותית בהבנת דין מפרש ויוצא בשיירה קודם שלושים יום. לדעת הבבלי היוצא קודם שלושים יום מופקע ממצות החג, וחייב באיסורים בלבד. זאת אומרת שהוא חייב בדינים מדאורייתא בלבד. הירושלמי סובר, שהיוצא

² הכלבו (סי' מח ו ע"ד) מביא דעה שרק הבדוק בליל יד מברך על הבדיקה. ניתן להסביר דעה זו באחת משתי דרכים:

א. רק בליל יד מקיימים מצות בדיקת חמץ.
ב. מקיימים מצוה בכל שלושים, אבל מברכים את ברכה על הביעור, וכשאין הבדיקה סמוכה לביעור אין ברכה.

³ כך מבין המהרש"ל. הב"ח (סי' תלו מחודש א ד"ה וכתב הר"ן) חולק, ולדעתו רש"י מודה לר"ן שאינו חייב לבער אפילו חמץ ידוע, כיוון שעכשיו כשיוצא בשיירה החמץ ידוע, אבל לאחר שלושים יום בערב פסח החמץ כבר אינו ידוע לו.

קודם שלושים יום אינו מופקע ממצות החג, אלא הקלו חכמים עליו, שהוא אינו חייב לטרוח במצות דרבנן. ממצות בדיקה שיש בה טורח רב הוא פטור, אבל בהשבתת החמץ הידוע, שאין בה טורח, הוא חייב.

החילוק של אביי ורבא בין דעתו לחזור ובין אין דעתו לחזור, מובא בירושלמי [פ"א ה"א] בצורה שונה. הירושלמי מחלק בין דעתו לחזור קודם הפסח, שאין צריך לבדוק, לבין אין דעתו לחזור קודם הפסח, שצריך לבדוק.

ניתן להבין שהירושלמי חולק על הבבלי מכל וכל. לדעת הירושלמי, כל אדם מחוייב בבדיקת חמץ לפני עזיבת ביתו, בין בתוך שלושים בין לאחר שלושים, בין אם בדעתו לחזור לביתו בפסח ובין אין דעתו לחזור לביתו בפסח. רק אדם שעתיד לחזור קודם הפסח אין צריך לבדוק, כיוון שיבדוק בשעה שיחזור.

הר"ן [ב: באלפס ד"ה חמצון] מפרש, שהירושלמי אינו חולק על הבבלי. דברי הירושלמי: "אבל אין בדעתו לחזור אפילו קודם שלושים יום צריך לבדוק", מתייחסים לאדם שאין בדעתו לחזור קודם הפסח, אלא בדעתו לחזור בתוך הפסח, אבל אדם שאין בדעתו לחזור בפסח אין צריך לבדוק.

הרמב"ם [פ"ב הי"ט] פוסק: "המפרש בים והיוצא בשיירא תוך שלושים יום זקוק לבדוק קודם שלושים יום אינו צריך לבדוק ואם דעתו לחזור קודם הפסח צריך לבדוק ואחר כך יצא שמא יחזור ערב הפסח בין השמשות ולא יהיה לו פנאי לבער. ואם אין דעתו לחזור אין צריך לבדוק".

הרמב"ם פוסק כ' בא בירושלמי, שלמרות שאם אין בדעתו לחזור אינו צריך לבדוק, אם בדעתו לחזור קודם הפסח חייב לבדוק, שמא יחזור ערב פסח בין השמשות, ולא יהיה לו פנאי לבער.

סיכום

חיוב בדיקת חמץ אינו חל כליל ארבעה עשר בניסן בלבד, אלא חל קודם לכך. בתוך שלושים יום קודם הפסח אדם חייב במצוות החג, וממילא חייב במצות בדיקת חמץ בין אם בדעתו לחזור לביתו לפסח ובין אין בדעתו לחזור לביתו בפסח. לפני שלושים יום קודם הפסח, אדם אינו חייב במצות החג, אבל הוא חייב לחשוש לאיסורי החג. חיוב זה חל עליו רק אם בדעתו לחזור לביתו לפסח. רש"י מסביר, שמדובר ללא ביטול, והחיוב חל עליו רק אם בדעתו לחזור, כיוון שאם נמצא בביתו יש חשש שיראה חמץ ויעבור בבל יראה [לדעתו אין עוברים על חמץ שאינו ידוע]. הר"ן מסביר שמדובר לאחר ביטול, ואם הוא נמצא בביתו יש חשש שיבוא לאוכלו.

הרמב"ם מוסיף, שאם יוצא מביתו לפני שלושים ודעתו לחזור קודם הפסח, חייב בבדיקה שמא לא יחזור בזמן.

בסוגיה זו התחדשו לנו שני דברים:

- א. במצות בדיקה יש שני דינים: 1. מצוה דרבנן. 2. חשש איסור. החיוב של הדין הראשון הוא רק בתוך שלושים יום קודם הפסח. החיוב של הדין השני הוא כל השנה.
- ב. רש"י סובר כתוס', שאין עוברים בכל יראה ובל ימצא על חמץ שאינו ידוע.

הלכה

השו"ע [ס' תלו סע' א] פוסק כרבא, שמפרש ויוצא בשיירה ואינו מניח בביתו מי שיבדוק, אם יוצא תוך שלושים יום חייב לבדוק אפילו אין דעתו לחזור עד אחר הפסח, אם יוצא קודם שלושים יום חייב לבדוק רק אם דעתו לחזור.

השו"ע [סע' א] פוסק כרמב"ם, שאף אם דעתו לחזור קודם הפסח חייב לבדוק, מחשש שמא יחזור ערב פסח בין השמשות ולא יהא לו פנאי לבדוק. השו"ע [סע' ב] מביא את שיטת הר"ן, שאם דעתו לחזור ערב פסח אינו צריך לבדוק, כ"ש אומרים. המשנה ברורה [סקכ"ג] כותב שהאחרונים פוסקים כדעה הראשונה, ובשעת הדחק ניתן להקל כדעה השניה⁴.

הרמ"א [סע' א] פוסק שהבודק לפני ארבעה עשר בניסן אינו מברך. מסביר הגר"א [אות ב] שחיוב הברכה אינו על הבדיקה אלא על הביעור, ולכן אין ברכה כשאינו משבית את כל החמץ שברשותו.

השו"ע [סע' ג] פוסק כראב"ה, שהיוצא מביתו תוך שלושים וגוי נכנס לבית, והוא לא יכנס לבית אחר, חייב לבער החמץ שבבית. הרמ"א פוסק כטור שאינו חייב. המשנה ברורה [סקל"ב] מביא מחלוקת אחרונים, ומכריע שאם נכנס בו נכרי יש להקל.

לדין זה השלכה למעשה. יש אנשים הנוהגים לסגור את ביתם ולנסוע לבית מלון, והם חושבים שהם פטורים מבדיקת חמץ ומביעורו. מחשבה זו בטעות יסודה, כל מצוות הפסח ואיסוריו חלים עליהם בין אם הם בביתם ובין כשאינם בביתם. המשנה ברורה [סקל"ב] מביא מחלוקת אחרונים האם המוכר חלק מביתו לגוי פטור מבדיקת חמץ באותם חדרים. המקור חיים והחיי אדם סוברים שאינו פטור, כיוון שעכשיו בזמן הבדיקה והביעור החדרים ברשותו. החת"ס סופר פוסק שפטור, כיוון שהמכירה מהווה השבתת חמץ, ואת מצות הבדיקה והביעור הוא מקיים בשאר החדרים. המשנה ברורה פוסק, שאין למחות ביד המקילים, אבל עדיף למכור את החדרים בשלושה עשר בניסן, לפני זמן הבדיקה. בזמננו עוזבים את כל הבית, ולא מקיימים כלל מצות בדיקה, קשה יותר להקל.

⁴ נראה לומר שבזמננו שניתן להגיע תוך שעות ספורות לכל מקום בעולם, אין לנו דין מפרש ויוצא בשיירה, אלא אם מתכנן להגיע בשעה שעיוכים מצויים בטיסה יגרמו לו לאחר את זמן הבדיקה.